

An Analysis of the Principle of "Responsible Benevolence" in the Economic Education of the Adolescent Generation Based on Islamic Teachings

Asma Ghafarian¹ | Nematollah Firoozi*²

1. Master of Science in Theology and Islamic Studies, Imam Reza International University, Mashhad, Iran. Email: asmaghs77@gmail.com
2. Assistant Professor of Theology and Islamic Studies, Imam Reza International University, Mashhad, Iran. Email: firoozi@imamreza.ac.ir

Volume info

Vol. 34
Series: 71
Summer 2026

Article Type

Research Paper

Article History

Received:
02 August 2025

Revised:
20 April 2026

Accepted:
23 July 2026

Published:
27 July 2026

ISSN – E-ISSN

ISSN: 8901-1857

E-ISSN: 2821-1685

Abstract

The economic education of the adolescent generation, as one of the dimensions of Islamic education, requires redefinition in the face of contemporary world challenges such as excessive consumerism, economic individualism, and the weakening of moral values. The aim of the present research is to elucidate "Responsible Benevolence" in the economic education of adolescents based on Quranic and narrative sources. This research is qualitative and applied-developmental in nature, employing a descriptive-analytical method with an inferential-ijtihadi approach to analyze the content of religious texts, authoritative exegeses, narrative books, and related scientific sources. The research findings indicate that Responsible Benevolence is a composite concept combining the "inclination towards goodness" and the "commitment to action," which manifests at three levels: "giving from surplus" (charity, alms, benevolent loans), "mu'āsāt" (sharing essential assets), and "ithār" (preferring others over oneself). This concept is founded upon four fundamental principles of Islamic economic education: "trust in divine traditions," "proper management of assets," "empowerment and skill enhancement," and "accountability." Its realization leads to outcomes such as strengthening ethical conduct, social solidarity, justice-orientation, and increasing material and spiritual sustenance. However, it faces obstacles such as economic pressures, weak religious beliefs, materialism, and the erosion of social trust. Institutionalizing this principle in adolescents requires practical strategies such as experiential learning, group activities, and delegation of responsibility within the family. By integrating the two concepts of "accountability" and "benevolence" and presenting a coherent and practical analysis, this research opens a new horizon in the economic education of the adolescent generation based on Islamic values.

Keywords: Economic Education, Benevolence, Accountability, Adolescent, Islamic Teachings.

Cite this Paper: Ghafarian'A & Firoozi'N.(2026). An Analysis of the Principle of "Responsible Benevolence" in the Economic Education of the Adolescent Generation Based on Islamic Teachings. Journal of The Research in Islamic Education Issues. 34(71), 93-121

Publisher: Imam Hossein
University.

©
The Author(s).

تحليل لمبدأ "الخيرية المسؤولة" في التربية الاقتصادية لجيل المراهقين وفقاً للتعاليم الإسلامية

اسماء غفاريان^١ | نعمت الله فيروزي^٢

١. ماجستير في الإلهيات والعلوم الإسلامية، جامعة الإمام الرضا عليه السلام الدولية، مشهد، إيران

Email: asmaghs77@gmail.com

٢. أستاذ مساعد في قسم الإلهيات والعلوم الإسلامية، جامعة الإمام الرضا عليه السلام الدولية، مشهد، إيران

Email: firoozi@imamreza.ac.ir

الْمُلَخَّص

السنة والرقم

المجلد: ٣٤

سيف ١٤٤٨

ورقة البحث

تاريخ المقالة

تاريخ الاستلام: ٠٨ صفر ١٤٤٧
تاريخ المراجعة: ٠٢ ذي القعدة ١٤٤٧
تاريخ القبول: ٠٨ صفر ١٤٤٨
تاريخ النشر: ١٢ صفر ١٤٤٨

ISSN – E-ISSN

ISSN: 8901-1857

E-ISSN: 2821-1685

تعد التربية الاقتصادية لجيل المراهقين أحد أبعاد التربية الإسلامية التي تحتاج إلى إعادة تعريف في مواجهة تحديات العالم المعاصر مثل الاستهلاكية المفرطة، والفردية الاقتصادية، وتضعيف القيم الأخلاقية. يهدف هذا البحث إلى تبين مفهوم «الخيرية المسؤولة» في التربية الاقتصادية للمراهقين استناداً إلى المصادر القرآنية والروائية. ينتمي هذا البحث إلى النوع النوعي والتطبيقي-التطويري، وقد اعتمد على المنهج الوصفي-التحليلي والمقاربة الاستنباطية-الاجتهادية لتحليل محتوى النصوص الدينية، والتفسيرات المعتمدة، والكتب الروائية، والمصادر العلمية ذات الصلة. تظهر نتائج البحث أن «الخيرية المسؤولة» هي مفهوم مركب من «الميل إلى الخير» و«الالتزام بالفعل» ويتجلى في ثلاثة مستويات: «المساعدة من الفائض عن الحاجة» (كالصدقة، والإنفاق، والقرض الحسن)، و«المواساة» (المشاركة في الأصول المحتاج إليها)، و«الإيتار» (تفضيل الآخرين على النفس). يركز هذا المفهوم على أربعة مبادئ أساسية للتربية الاقتصادية الإسلامية تشمل: «الثقة بالسنن الإلهية»، و«الإدارة السليمة للأصول والثروات»، و«التسكين وتعزيز المهارات»، و«المسؤولية». يترتب على تحقق هذا المفهوم نتائج منها تعزيز الأخلاق، والتماسك الاجتماعي، والعدالة، وزيادة الرزق المادي والمعنوي، إلا أنه يواجه عقبات مثل الضغوط الاقتصادية، وضعف المعتقدات الدينية، والمادية، وتآكل الثقة الاجتماعية. يتطلب ترسيخ هذا المبدأ لدى المراهقين حلولاً عملية كالتعليم التجريبي، والأنشطة الجماعية، وتفويض المسؤوليات داخل الأسرة. يفتح هذا البحث، من خلال مزج مفهوم «المسؤولية» و«الخيرية» وتقديم تحليل متماسك وتطبيقي، أفقاً جديداً في التربية الاقتصادية لجيل المراهقين وفقاً للقيم الإسلامية.

الكلمات المفتاحية: التربية الاقتصادية، الخيرية، المسؤولية، المراهق، التعاليم الإسلامية.

استناد: غفاريان، اسماء؛ فيروزي، نعمت الله (١٤٤٨). تحليل لمبدأ "الخيرية المسؤولة" في التربية الاقتصادية لجيل المراهقين وفقاً

للتعاليم الإسلامية : م. مجلة العمى البحث في قضايا التربية الإسلامية؛ ٣٤ (٧١): ٩٣-١٢١.

المؤلفون

الناشر: الجامعة الامام الحسين(ع)

OPEN ACCESS

تحلیلی بر اصل «خیرخواهی مسئولیت‌پذیر» در تربیت اقتصادی نسل نوجوان براساس آموزه‌های اسلامی

اسماء غفاریان^۱ | نعمت‌الله فیروزی^{۲*}

۱. کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام رضا (علیه‌السلام)، مشهد، ایران

Email: asmaghs77@gmail.com

Email: firoozi@imamreza.ac.ir

۲. استادیار، گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام رضا (علیه‌السلام)، مشهد، ایران

چکیده

تربیت اقتصادی نسل نوجوان به‌عنوان یکی از ابعاد تربیت اسلامی، در مواجهه با چالش‌های دنیای معاصر نظیر مصرف‌گرایی افراطی، فردگرایی اقتصادی و تضعیف ارزش‌های اخلاقی، نیازمند بازتعریف است. هدف پژوهش حاضر، تبیین «خیرخواهی مسئولیت‌پذیر» در تربیت اقتصادی نوجوانان بر اساس منابع قرآنی و روایی می‌باشد. این تحقیق از نوع کیفی و کاربردی-توسعه‌ای است که با روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد استنباطی-اجتهادی، به تحلیل محتوای متون دینی، تفاسیر معتبر، کتب روایی و منابع علمی مرتبط پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که خیرخواهی مسئولیت‌پذیر مفهومی ترکیبی از «تمایل به نیکی» و «تعهد به اقدام» است که در سه سطح «کمک از مازاد نیاز» (صدقه، انفاق، قرض الحسنه)، «مواسات» (مشارکت در دارایی‌های موردنیاز) و «ایثار» (ترجیح دیگران بر خود) تجلی می‌یابد. این مفهوم بر چهار اصل بنیادین تربیت اقتصادی اسلامی شامل «اعتماد به سنت‌های الهی»، «مدیریت صحیح دارایی‌ها»، «توانمندسازی و مهارت‌افزایی» و «مسئولیت‌پذیری» استوار است. تحقق آن، پیامدهایی همچون تقویت اخلاق‌مداری، همبستگی اجتماعی، عدالت‌ورزی و افزایش رزق مادی و معنوی را به دنبال دارد اما با موانعی نظیر فشارهای اقتصادی، ضعف باورهای دینی، مادی‌گرایی و تضعیف اعتماد اجتماعی مواجه است. نهادینه‌سازی این مهم در نوجوانان نیازمند راهکارهایی عملی همچون آموزش تجربی، فعالیت‌های گروهی و مسئولیت‌سپاری در خانواده است. این پژوهش با تلفیق دو مفهوم «مسئولیت‌پذیری» و «خیرخواهی» و ارائه تحلیلی منسجم و کاربردی، افق جدیدی را در تربیت اقتصادی نسل نوجوان بر اساس ارزش‌های اسلامی می‌گشاید.

کلیدواژه‌ها: تربیت اقتصادی، خیرخواهی، مسئولیت‌پذیری، نوجوان، آموزه‌های اسلامی.

سال و شماره

سال ۳۴، پیاپی: ۷۱

تابستان ۱۴۰۵

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

سابقه مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۱/۳۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۵/۰۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۵/۰۵

شابا چاپی و الکترونیکی

شابا چاپی: ۶۹۷۲-۲۲۵۱

الکترونیکی: ۵۱۹۶-۲۶۴۵

استناد: غفاریان، اسماء؛ فیروزی، نعمت‌الله. (۱۴۰۵). تحلیلی بر اصل «خیرخواهی مسئولیت‌پذیر» در تربیت اقتصادی نسل نوجوان

براساس آموزه‌های اسلامی؛ پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی؛ ۳۴ (۷۱)؛ ۹۳-۱۲۱.

نویسندگان

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

OPEN ACCESS

مقدمه و بیان مسئله

تربیت به عنوان یکی از عوامل مؤثر در رشد و سعادت انسان، همواره مورد توجه انبیا و اولیاء الهی بوده است؛ چنان که قرآن کریم می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» (جمعه/۲). بر این اساس، پیامبران با تأکید بر توحید و نفی شرک، زمینه‌ساز تربیتی کل‌نگر برای هدایت انسان به سوی کمال بوده‌اند (طباطبایی، ۱۳۷۸، ۱۹: ۴۴۷؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۱۱: ۳۶۳). در همین زمینه، دین اسلام به عنوان کامل‌ترین دین، برنامه‌ای جامع برای همه ابعاد زندگی از جمله اقتصاد ارائه داده است (الهی‌زاده، ۱۳۹۷: ۲۶-۲۵). با توجه به پیشرفت بشر و نیز چالش‌های دنیای معاصر، تربیت اقتصادی اهمیتی دوچندان یافته است زیرا نوجوانان، به عنوان نسل آینده ساز، با تضاد میان نگرش‌های رایج اقتصادی و آموزه‌های دینی، تبلیغات مصرف‌گرا و رسانه‌ها مواجه‌اند که ارزش‌های اخلاقی را در جهان‌بینی اقتصادی آنان کمرنگ کرده است. نبود آموزش عملی و نگرش درست اقتصادی در خانواده، جامعه و مدرسه نیز بر سردرگمی و تناقض‌های ذهنی این نسل افزوده است.

نوجوانی، دوره‌ای حساس و سرنوشت‌ساز در شکل‌گیری شخصیت و ارزش‌های فردی است. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «عَلِّمُوا صِبْيَانَكُمْ مِنْ عِلْمِنَا مَا يَنْفَعُهُمْ اللَّهُ بِهِ لَا تَغْلِبْ عَلَيْهِمُ الْمَرْجَةُ بِرَأْيِهَا؛ از دانش ما به کودکان خود چیزی بیاموزید که خداوند به وسیله آن سودشان دهد تا فرقه‌ها و گروه‌های انحرافی مثل مرجئه با آراء خود بر آنان چیره نشوند» (حر عاملی، ۱۴۱۶، ۲۱: ۴۷۸) لذا این روایت بر ضرورت آموزش صحیح و هدفمند از سنین پایین برای هدایت فرد به مسیر تعالی تأکید دارد.

تربیت اقتصادی باهدف پرورش نسلی آگاه، خیرخواه و مسئول، راهکاری مؤثر برای مقابله با چالش‌های کنونی است که با تأکید بر «اصل خیرخواهی مسئولیت‌پذیر»، نگرشی متعادل به مسائل اقتصادی ارائه می‌دهد. در همین زمینه، از منظر اسلام، میان دین و اقتصاد پیوندی ناگسستنی وجود دارد؛ به گونه‌ای که احکام مالی مانند خمس، زکات و صدقه، افزون بر ساماندهی معیشت فرد و جامعه، موجب تقویت فضایل اخلاقی، معنویت و حس خیرخواهی مسئولانه انسان‌ها می‌شوند (ایروانی، ۱۳۹۰: ۳۲-۲۸). برای نمونه، قرآن کریم در آیه ۱۰۳ سوره توبه، به آثار تربیتی

صدقه اشاره کرده و آن را وسیله‌ای برای تزکیه و رشد معنوی فرد معرفی می‌فرماید لذا تربیت اقتصادی در اسلام تنها به مدیریت مالی محدود نیست، بلکه ابزاری برای پرورش اخلاق، کاهش فقر، عدالت‌ورزی و نوع‌دوستی در جامعه بشری است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ۸: ۲۹۹-۲۹۸). این پژوهش با تأکید بر اصول تربیت اقتصادی، به نقش خیرخواهی همراه با پذیرش مسئولیت در تربیت نسل نوجوان پرداخته و در پی ارائه راهکارهایی عملی، هماهنگ با آموزه‌های قرآنی و تعالیم اهل بیت علیهم السلام است.

مبانی نظری

تربیت اقتصادی: مفهومی است که از ترکیب دو واژه «تربیت» به معنای پرورش و «اقتصاد» به معنای میانه‌روی و هدفمندی، شکل گرفته است (عمید، ۱۳۶۴، ۱: ۵۵۹ و ۲۰۶؛ الهی‌زاده، ۱۳۹۷: ۳۲). از نظر اصطلاحی نیز، به مجموعه‌ای از عناصر بینشی، گرایشی و رفتاری که به انتخاب‌ها و تصمیمات اقتصادی انسان جهت می‌دهد، اطلاق می‌شود (طغیانی و پیغامی، ۱۳۹۵، ۱: ۲۲). در آموزه‌های دینی نیز، تربیت اقتصادی به معنای «جهت‌دهی قرآنی توحید بنیان و عدالت‌محور به بینش‌ها، گرایش‌ها و رفتارهای اقتصادی خانواده و جامعه با الگوگیری عملی از سیره معصومان علیهم السلام» تعریف شده است (الهی‌زاده، ۱۳۹۷: ۴۰). لذا این تربیت شامل فعالیت‌های آموزشی و توانمندسازی در سه عرصه تولید، توزیع و مصرف است که هدف آن ایجاد توانمندی‌های لازم برای بهره‌برداری بهینه از منابع موجود به منظور تولید و کسب درآمد، توزیع عادلانه ثروت و میانه‌روی در مصرف با رعایت چهارچوب الهی، در مسیر تعالی انسان و جامعه می‌باشد (موسی‌زاده و صنعتی، ۱۳۹۶: ۷۷). بر پایه این تعاریف، جهت‌دادن به سه محور «بینش، گرایش و رفتار» در سه ساحت تولید، توزیع و مصرف، کارکرد اساسی تربیت اقتصادی است.

نوجوان: نوجوانی یکی از مهم‌ترین مراحل زندگی انسان است که از نظر علمی و تربیتی، ویژگی‌های متمایزی دارد. این دوره، مرحله‌ای انتقالی از کودکی به بزرگسالی محسوب می‌شود که با تغییرات گسترده‌ای در ابعاد جسمی، روانی، اجتماعی و شخصیتی همراه است. در ادبیات امروز، نوجوان به فردی اطلاق می‌شود که تازه کودکی را پشت سر گذاشته و در فاصله سنی ۱۳ تا ۱۷ سالگی است (صدری افشار و دیگران، ۱۳۶۹: ۹۶۷). گاهی نیز از نوجوانی به «تازه جوان» تعبیر

شده است (عمید، ۱۳۶۴، ۲: ۱۹۲۴). با این حال، ممکن است در برخی فرهنگ‌ها و شرایط مختلف، این محدوده متغیر باشد. از دیدگاه اسلام، دوران نوجوانی به دلیل پاکی فطرت و گناهان کمتر، دوره‌ای ویژه برای پذیرش فضایل، دانش و تربیت به شمار می‌رود. از این رو، سنین نوجوانی زمان طلایی برای تربیت و پرورش ارزش‌های اخلاقی و معنوی است (شعبانی، ۱۳۹۳: ۱۹).

مسئولیت‌پذیری: به معنای احساس تعهد و وظیفه‌شناسی در قبال اعمال و تصمیمات می‌باشد؛ چنانکه مسئولیت را «وظیفه، تعهد و ضمانت» تعریف کرده‌اند (دهخدا، ۱۳۷۳، ۱۲: ۱۸۴۶۴). مسئولیت‌پذیری زمانی تحقق می‌یابد که فرد توانایی انجام عمل مدنظر را داشته باشد، آگاهانه آن را انجام دهد و از روی اختیار به آن اقدام کند (مصباح یزدی، ۱۳۹۴: ۱۵۵ و ۱۵۹). انجام وظیفه و پذیرش پیامدهای فردی و جمعی، به ویژه در راستای رعایت حقوق دیگران، توجه به دیگر مخلوقات، مدیریت صحیح منابع و اتخاذ تصمیم آگاهانه اقتصادی، مسئولیت‌پذیری را به تربیت اقتصادی و مسائل مالی پیوند می‌دهد.

خیرخواهی: خیرخواهی مفهومی است که از واژه «خیر» به معنای نیکویی، خوبی و ضد شرّ مشتق شده و به تمایل و رغبت به نیکي، نیک‌اندیشی و خوبی خواستن برای دیگران، تعریف شده است (دهخدا، ۱۳۷۳، ۶: ۸۹۴۴). در زبان فارسی، خیرخواهی اغلب معادل نصیحت به کار می‌رود؛ در حالی که در زبان عربی، ریشه «نصح» معنایی گسترده‌تر دارد لذا «نصح» را به هر قول و فعلی که مصلحت فرد در آن باشد، تعبیر کرده و ویژگی اصلی آن را «اخلاص و ثبات» دانسته‌اند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۸۰۸). بر این اساس، نصیحت (خیرخواهی) در معنای اصلی خود شامل هر نوع راهنمایی یا اقدامی است که برای بهبود وضعیت دیگران انجام شود و تنها به گفتار محدود نیست.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های پیشین در دو حوزه کلی «تربیت اقتصادی» و «مسئولیت‌پذیری و خیرخواهی» قابل دسته‌بندی هستند. بررسی سیر تحول این پژوهش‌ها از سال ۱۳۹۳ تاکنون، نشان‌دهنده توجه تدریجی محققان به ابعاد مختلف این مفاهیم و ضرورت تلفیق آن‌ها در قالب الگویی جامع برای تربیت نسل نوجوان است. حاجی‌زاده و آورجه (۱۳۹۳) در مقاله «مسئولیت‌پذیری اجتماعی در قرآن کریم با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبایی در المیزان»، به ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی

مسئولیت‌پذیری پرداخته‌اند. آن‌ها ریشه این مفهوم را در باورهای دینی دانسته و مصادیقی چون عدالت، حفظ طبیعت و امر به معروف را بررسی کرده‌اند. این پژوهش از جهت پیوند مسئولیت‌پذیری با مبانی دینی، نقطه آغازی برای تحقیقات بعدی محسوب می‌شود، اما تحلیل ویژه‌ای درباره نسل نوجوان و پیوند مسئولیت‌پذیری با خیرخواهی اقتصادی ارائه نداده است.

امامی (۱۳۹۵) در مقاله «نگاهی قرآنی به نقش الگو در تربیت اقتصادی فرزندان»، با ارائه الگویی برگرفته از قرآن و حدیث، تأثیر باورهایی چون ایمان به خدا، مالکیت الهی و آخرت را بر رفتارهای اقتصادی مطلوب مانند صبر، اعتدال و تلاش بررسی کرده است. وی همچنین مفاهیمی نظیر انگیزه الهی، رعایت حقوق دیگران و میانه‌روی را تبیین می‌کند. اگرچه این پژوهش گام مهمی در جهت تبیین مبانی تربیت اقتصادی برداشته، اما تمرکز آن بیشتر بر نقش خانواده بوده و به گروه سنی نوجوانان و همچنین مفهوم خیرخواهی به صورت مستقل اشاره‌ای مستقیم ندارد.

الهی‌زاده (۱۳۹۷) در کتاب «تربیت اقتصادی»، با رویکردی جامع به تبیین اصول تربیت اقتصادی در چارچوب قرآن و سیره معصومان (ع) پرداخته و بر نقش جهت‌دهی توحیدمحور به رفتارهای اقتصادی تأکید نموده است. وی با ارائه الگویی عملی، سه عرصه تولید، توزیع و مصرف را در تربیت اقتصادی مورد تحلیل قرار داده و بر ضرورت تلفیق مسئولیت‌پذیری با خیرخواهی به عنوان محورهای کلیدی تأکید کرده است. این اثر به دلیل پرداختن به جنبه‌های کاربردی تربیت اقتصادی در خانواده و جامعه، مبنای نظری مناسبی برای پژوهش حاضر فراهم نموده و از جهت تأکید بر تلفیق مسئولیت‌پذیری و خیرخواهی، به موضوع این پژوهش نزدیک‌تر است. علاوه بر این، داداشی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله «اصول و روش‌های تربیتی مسئولیت‌پذیری در آموزه‌های اسلامی»، مسئولیت‌پذیری را در چهار حوزه خدا، خود، جامعه و محیط‌زیست بررسی کرده‌اند و بر ضرورت ارائه روش‌های متناسب در هر حوزه تأکید نموده‌اند. این پژوهش از جهت دسته‌بندی ابعاد مسئولیت‌پذیری و ارائه روش‌های تربیتی، حائز اهمیت است، اما به مقوله تربیت اقتصادی و خیرخواهی کمتر پرداخته است.

موسوی نسب (۱۳۹۹) در مقاله «تربیت اقتصادی در حوزه مصرف: اهداف، اصول و راهبردها»، ضمن اشاره به اهمیت ارزش‌های اخلاقی و شرعی و ضرورت اصلاح نگرش‌ها، موضوعاتی چون قناعت، اسراف و مدیریت خانواده را بررسی کرده است. باوجود رویکرد مهارتی در این پژوهش،

تمرکز آن بر بُعد مصرف، مانع از پرداخت جامع به سایر عرصه‌های تربیت اقتصادی (تولید و توزیع) شده است. همچنین به پیوند مسئولیت‌پذیری و خیرخواهی در این اثر اشاره‌ای نشده است. همچنین، فتحی (۱۴۰۰) در پژوهش خود با عنوان «روش‌های خیرخواهی در جامعه اسلامی با تأکید بر نهج‌البلاغه»، خیرخواهی را به سه نوع قلبی، زبانی و عملی تقسیم کرده و روش‌هایی چون دعا، محبت، تشویق، انتقاد و مدارا را بررسی و بر اهمیت تلازم حق و تکلیف در روابط اجتماعی و حاکمیتی تأکید دارد. این پژوهش از جهت تمرکز بر مفهوم خیرخواهی و روش‌های آن، به پژوهش حاضر نزدیک است، اما به صورت خاص به حوزه اقتصاد و تربیت نوجوانان پرداخته است.

وجه تمایز پژوهش حاضر در آن است که با تلفیق دو مفهوم «مسئولیت‌پذیری» و «خیرخواهی» و با تکیه بر آموزه‌های اسلامی، تلاش می‌کند الگویی جامع و کاربردی برای تربیت اقتصادی نوجوانان ارائه دهد. سیر تحول پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که اگرچه هر یک از این مفاهیم به صورت جداگانه مورد توجه قرار گرفته‌اند، اما تلفیق آن‌ها در قالب یک الگوی منسجم و با تمرکز بر گروه سنی نوجوانان و ارائه راهکارهای عملی برای نهادهای سازنده آن، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. به بیان دیگر، آنچه در این پژوهش بدان پرداخته شده، ارائه نگاهی معنوی و معرفتی به نگرش‌های اقتصادی انسان است که در آن خیرخواهی به معنای هر نوع نیکی اعم از کمک مستقیم یا غیرمستقیم در زمینه اقتصادی، همراه با تعهد عملی و مسئولیت‌پذیری مدنظر قرار گرفته است.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی-توسعه‌ای و از نظر ماهیت، در زمره پژوهش‌های کیفی است که با روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد استنباطی-اجتهادی انجام شده است. این روش، متناسب با ماهیت میان‌رشته‌ای پژوهش (تربیت، اقتصاد، اخلاق و دین) و ضرورت استخراج اصول تربیتی از منابع اصیل اسلامی طراحی گردیده است.

داده‌ها به روش کتابخانه‌ای و بررسی اسنادی گردآوری شده و منابع مورد استفاده شامل قرآن کریم، تفاسیر معتبر (المیزان، تفسیر نمونه، تفسیر نور)، کتب روایی شیعه (الکافی، وسائل الشیعه،

بحارالأنوار، نهج البلاغه)، مقالات علمی مرتبط و فرهنگ نامه های تخصصی (لغت نامه دهخدا، مفردات راغب اصفهانی) می باشد. تحلیل داده ها با استفاده از تحلیل محتوای کیفی و روش استنباطی - اجتهادی در چهار مرحله انجام شده است: (۱) مفهوم شناسی واژگان کلیدی، (۲) استخراج اصول تربیت اقتصادی، (۳) طبقه بندی مصادیق خیرخواهی مسئولیت پذیر در سه سطح (کمک از مازاد نیاز، مواسات، ایثار)، و (۴) تحلیل آثار و موانع با روش تحلیل مضمون. همچنین، برای افزایش اعتبار علمی پژوهش، از تطابق یابی میان منبعی، بهره گیری از منابع دست اول، ارجاع دهی دقیق و تنظیم یافته ها در قالب جداول مفهومی استفاده شده است.

سؤالات پژوهش: در همین زمینه پرسش های اساسی پژوهش عبارت است از:

۱. مفهوم و ابعاد خیرخواهی مسئولیت پذیر در آموزه های اسلامی چیست و چه جایگاهی در تربیت اقتصادی دارد؟
۲. جلوه ها و مصادیق خیرخواهی مسئولیت پذیر در حوزه اقتصاد کدام اند و چگونه طبقه بندی می شوند؟
۳. آثار و پیامدهای تربیتی، اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی خیرخواهی مسئولیت پذیر و موانع و چالش های تحقق آن چیست؟

اصول و بنیادهای تربیت اقتصادی

تربیت اقتصادی، مانند سایر ابعاد تربیت، نیازمند اصول و راهبردهایی است که مسیر دستیابی به اهداف بلندمدت را هموار سازد. در دنیای معاصر، تدوین اصولی جامع، هماهنگ با فطرت انسانی و متناسب با مقتضیات زمان، ضرورت بیشتری دارد. آموزه های اسلامی، با تأکید بر تعالی مادی و معنوی انسان، اصولی را ارائه می دهند که پیوندی عمیق میان اخلاق، معنویت و اقتصاد برقرار می کنند. این اصول، برخلاف نظام های اقتصادی مادی گرا، با نگاهی همه جانبه به زندگی، الگویی ممتاز برای ایجاد تعادل در رفتارهای مالی ارائه می کنند (صدر، ۱۴۰۱: ۱۴۵-۱۴۲).

بر اساس این آموزه ها، تربیت اقتصادی نوجوانان باید با شناخت ویژگی های این دوره سنی و بادر نظر گرفتن شرایط و چالش های معاصر انجام شود. موضوعی که شهید مطهری بر آن تأکید داشته و توصیه نموده اند نیز مؤیدی بر همین هماهنگی تربیت با طبیعت و نیازهای جسمی و روحی متربی و نیز

تناسب با زبان و اقتضائات زمانه است (مطهری، ۱۳۶۷: ۴۱). این نکته در تربیت نوجوانان، اهمیت بیشتری می‌یابد زیرا شکل‌گیری شخصیت، پذیرفتن مسئولیت اجتماعی و رشد در ابعاد مختلف، مسیر فرد و آینده او را تعیین می‌کند (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۶۶/۳/۱۹ و ۱۳۷۵/۸/۶ و ۱۳۷۵/۶/۱۳). در این پژوهش، چهار اصل کلیدی به‌عنوان بنیادهای تربیت اقتصادی از منظر اسلامی معرفی می‌شوند: الف) اعتماد و بهره‌گیری از سنت‌های الهی، ب) نگاه منطقی به سرمایه‌ها و مدیریت صحیح آن، ج) توانمندسازی و مهارت‌افزایی، و د) مسئولیت‌پذیری و خیرخواهی. این اصول با هدف رشد همه‌جانبه انسان در ابعاد اخلاقی، معنوی و اجتماعی، چارچوبی جهت‌دهنده برای تربیت اقتصادی نسل نوجوان فراهم می‌آورند. گزینش این اصول، نتیجه فرایندی نظام‌مند مبتنی بر تحلیل محتوای کیفی متون دینی و رویکرد استنباطی-اجتهادی است. در این فرایند، ابتدا مفاهیم مرتبط با تربیت اقتصادی از قرآن کریم، روایات اهل بیت علیهم السلام و منابع معتبر اسلامی استخراج و کدگذاری شدند. سپس مفاهیم بر اساس ارتباط موضوعی در مقوله‌های گسترده‌تر دسته‌بندی گردیدند و در نهایت با توجه به معیارهایی چون جامعیت (پوشش ابعاد بینشی، گرایشی و رفتاری)، پوشش عرصه‌های سه‌گانه اقتصاد (تولید، توزیع و مصرف)، میزان تأکید و تکرار در منابع اسلامی، ارتباط مستقیم با مفهوم محوری «خیرخواهی مسئولیت‌پذیر» و تناسب با ویژگی‌های رشدی و روانی دوران نوجوانی، چهار اصل یاد شده به‌عنوان اصول بنیادین تربیت اقتصادی انتخاب شدند که در تعامل با یکدیگر، چارچوبی منسجم برای جهت‌دهی به بینش‌ها، گرایش‌ها و رفتارهای اقتصادی نوجوانان ارائه می‌دهند.

۱. اعتماد و بهره‌گیری از سنت‌های الهی

جهان بر پایه سنت‌ها و قوانین الهی استوار است؛ قوانینی ثابت و تغییرناپذیر که نوعی رابطه علت و معلولی در هستی و مجرای تحقق اراده خداوند به شمار می‌آیند (افضلی، ۱۳۹۵: ۱۴ و ۱۷). این سنت‌ها، در آموزه‌های اسلامی جایگاهی ویژه دارند و به سبب ثبات می‌توانند، راهنمایی برای تصمیم‌گیری‌های اقتصادی و تربیتی عمل کنند. شهید صدر، در تحلیل خود از سنت‌های الهی، تأکید دارد که این قوانین نه نتیجه تصادف‌اند و نه ناشی از جبر محض؛ بلکه انسان با شناخت و تعامل سازنده با آن‌ها می‌تواند مسیر سرنوشت خود را شکل دهد (صدر، ۱۳۸۱: ۷۹-۷۸). از این رو، اعتماد به این سنت‌ها به معنای اطمینان و تکیه بر قوانین طبیعی و معنوی خداوند متعال است که

انسان را به پذیرش آگاهانه این قوانین و بهره‌گیری از آن‌ها در مسیر رشد و شکوفایی خویش هدایت می‌کند.

سنت‌های الهی، علاوه بر جنبه‌های معنوی، به ابعاد مادی و اقتصادی زندگی انسان نیز مرتبط هستند. سنت رزق، سنت برکت و سنت شکر، از مهم‌ترین و بارزترین سنت‌های الهی در زمینه اقتصادی هستند. به‌عنوان نمونه، باور به رزاقیت خداوند متعال، همراه با تلاش و برنامه‌ریزی اقتصادی، نوجوانان را با این حقیقت آشنا می‌کند که جهان بر اساس حکمت و عدالت الهی اداره می‌شود. چنین باوری، آن‌ها را به آرامش فکری و تلاش در مسیرهای مشروع هدایت کرده و از رفتارهای نادرست اقتصادی باز می‌دارد (افضلی، ۱۳۹۵: ۳۱-۲۲). این اصل، با تأکید بر شناخت و اعتماد به سنت‌های الهی، به نوجوانان کمک می‌کند تا نقش خود را به‌عنوان عاملی مؤثر در تحقق این سنت‌ها ایفا کنند و در مواجهه با چالش‌های اقتصادی، عملکردی آگاهانه داشته باشند.

۲. نگاه منطقی به سرمایه‌ها و مدیریت صحیح آن

مدیریت دارایی‌ها و نگاه منطقی به آن‌ها، یکی از اصول بنیادین در تربیت اقتصادی است که بهره‌وری بهینه از منابع و جلوگیری از هدررفت آن‌ها را ممکن می‌سازد. از منظر اسلامی، دارایی‌ها تنها به اموال و منابع مالی محدود نمی‌شوند بلکه شامل سرمایه‌های مادی و غیرمادی نظیر زمان، دانش، روابط انسانی و فرصت‌ها نیز هستند. قرآن کریم در توصیف گسترده‌ی نعمت‌های الهی در اختیار انسان می‌فرماید: «وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ، وَآتَاكُم مِّنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ...» و خداوند متعال خورشید و ماه را که دائماً در حرکت هستند، برای شما رام نمود و نیز شب و روز را برای شما مسخر نمود؛ و از هر آنچه از او خواستید (و نیاز داشتید) به شما داده است...» (ابراهیم/۳۳-۳۴). این آیه، وسعت نعمت‌های الهی و مسئولیت انسان در قبال مدیریت آن‌ها را یادآوری می‌کند.

نگاه منطقی به دارایی‌ها، درک ارزش واقعی آن‌ها و استفاده بهینه در راستای اهداف الهی است. این نگاه، همراه با رعایت تعادل، انسان را به سوی بهره‌برداری هدفمند، بدون آسیب به خود و دیگران هدایت می‌کند؛ چنانکه خداوند متعال در قرآن کریم به پیامبر خود توصیه فرموده است: «و نه دست خود را به گردنت بسته بدار که هیچ اتفاقی نکنی و نه آن را کاملاً باز گذار که چیزی

برای خودت نماند و سرزنش شده و حسرت خورده به کنجی نشینی.» (اسراء / ۲۹) که بر رعایت میانه‌روی و آینده‌نگری در مدیریت منابع تأکید و افراط و تفریط را نکوهش می‌کند (قراشی، ۱۳۸۸، ۵: ۴۹). در حدیث شریف «مَنْ أَخْلَقَ الْمُؤْمِنَ الْإِنْفَاقُ عَلَى قَدَرِ الْإِفْتَارِ وَ التَّوَسُّعُ عَلَى قَدَرِ التَّوَسُّعِ وَ إِنْصَافُ النَّاسِ» (کلینی، ۱۳۶۳، ۲: ۲۴۱) امام سجاد علیه‌السلام، اخلاق مؤمن را شامل انفاق متناسب با وضعیت مالی، مدیریت هوشمندانه دارایی‌ها و انصاف در تعاملات اجتماعی تأکید فرموده و اهمیت برنامه‌ریزی در مدیریت منابع را برجسته ساخته‌اند. این اصل به نوجوانان می‌آموزد که دارایی‌های خود را با تصمیم‌گیری آگاهانه، به‌عنوان ابزاری برای تحقق اهداف بلندمدت و مواجهه با چالش‌های اقتصادی و اجتماعی به‌کار گیرند.

۳. توانمندسازی و مهارت‌افزایی

از دیگر اصول تربیت اقتصادی، پرورش مهارت‌هایی است که فراتر از مدیریت مالی عمل کرده و به تقویت توانمندی‌های درونی، آگاهانه و خلاقانه فرد می‌پردازند. در واقع، تربیت اقتصادی زمانی به بلوغ می‌رسد که فرد در کنار مدیریت مالی، توانایی‌های کاربردی و خلاقانه را نیز در خود پرورش دهد (میرزاحمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۳ و ۱۱۰). این مهارت‌ها را می‌توان در دودسته کلی تقسیم‌بندی کرد:

۱. مهارت‌های روحی، روانی و اخلاقی: این دسته شامل توانایی‌هایی نظیر تاب‌آوری، حل مسئله، نگاه صحیح به مشکلات و حسن ظن به خداست که به تقویت بنیان‌های شخصیتی و روانی فرد کمک می‌کنند (بهاری و دیگران، ۱۴۰۲: ۱۰۲ و ۱۰۵).
۲. مهارت خلاقیت و نوآوری: خلاقیت و نوآوری در تربیت اقتصادی، به معنای بهره‌گیری از ظرفیت‌های ذهنی و فطری برای ایجاد تغییرات مثبت در زندگی است (میرزاحمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۱۱). نظام تعلیم و تربیت اسلامی، با تأکید بر پرورش خلاقیت و نوآوری، افراد را به بهره‌گیری صحیح از نعمات الهی برای تحقق اهداف فردی و اجتماعی هدایت می‌کند. این امر، ضمن تقویت روحیه و پاسخ به نیازهای فطری، نوجوانان را برای مشارکت مؤثر در رشد اقتصادی خانواده و جامعه آماده می‌سازد (وهاب‌زاده، ۱۴۰۱: ۱۲۶ و ۱۲۷).

۴. مسئولیت پذیری و خیرخواهی

اصل مسئولیت پذیری همراه با خیرخواهی، نقشی کلیدی در شکل گیری رفتارهای اقتصادی و اجتماعی انسان ایفا می کند. مسئولیت پذیری، فرد را به پذیرش وظایف و پاسخ گویی در قبال اعمال و رفتار خود متعهد می کند. این ویژگی، در ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی تجلی می یابد:

الف) مسئولیت فردی: شامل وظایفی است که هر شخص نسبت به خود و زندگی شخصی اش دارد که شامل تلاش برای رفع نیازهای مادی، رشد معنوی، حفظ سلامت جسم و روان و مدیریت منابع مالی است. انسان از دیدگاه اسلام، مسئول رفتارهای خود است و باید در برابر تصمیمات و عملکردش پاسخ گو باشد.

ب) مسئولیت اجتماعی: به تعهدات فرد در برابر خانواده و جامعه و حتی محیط زیست بازمی گردد (داداشی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۶۳-۱۶۰). که شامل احترام و توجه به والدین و خویشاوندان، کمک به نیازمندان، پایبندی به قوانین و مشارکت در بهبود شرایط اجتماعی است. مسئولیت های اجتماعی، به اندازه مسئولیت های فردی حائز اهمیت هستند و این امر در احادیث متعددی مورد تأکید قرار گرفته است. یکی از نمونه های برجسته این موضوع، کلام امام علی علیه السلام در نهج البلاغه است که به رعایت حقوق مسلمانان اشاره فرموده و سپس دامنه مسئولیت ها را گسترش می دهند: «پس مسلمان کسی است که مسلمانان از زبان و دست او آزاری نبینند... از خدا بترسید و تقوا پیشه کنید؛ زیرا شما در پیشگاه خداوند، مسئول بندگان خدا و شهرها و خانه ها و حیوانات هستید» (نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶). انسان به عنوان موجودی اجتماعی، نیازمند زندگی در جامعه است و این ویژگی، حقوق و تکالیفی را برای او به همراه دارد. از سوی دیگر، فطرت انسان که به دنبال منافع فردی است، ممکن است به بی توجهی به حقوق دیگر مخلوقات و آسیب به آن ها سوق دهد (نعمتی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱). لذا درحالی که در مکاتب فردگرایانه مانند لیبرالیسم، مسئولیت پذیری اجتماعی (اتفاق و کمک مالی) به عنوان یک انتخاب اختیاری مطرح می شود و افراد عمدتاً بر منافع شخصی خود تمرکز دارند، در اسلام، تعادل میان فرد و جامعه مدنظر است (مصباح یزدی، ۱۳۹۶: ۱، ۳۱۶ و ۳۱۳). آموزه های دینی با تأکید بر مفاهیمی مانند اتفاق، زکات و تعاون، در کنار تأمین نیازهای

تحلیلی بر اصل «خیرخواهی مسئولیت‌پذیر» در تربیت اقتصادی نسل نوجوان براساس آموزه‌های اسلامی

مادی و فطری، به دنبال رشد و تربیت فردی و جمعی است. چنین رویکردی، دین را به الگویی جامع برای تربیت اقتصادی تبدیل کرده که در آن، فرد و جامعه در کنار یکدیگر به تعالی می‌رسند.

جدول ۱. اصول و بنیادهای تربیت اقتصادی از منظر اسلامی

اصل تربیت اقتصادی	مؤلفه‌های کلیدی	مستندات قرآنی/روایی	کاربرد در تربیت نوجوان
اعتماد به سنت‌های الهی	باور به قوانین ثابت الهی در اقتصاد (سنت رزق، برکت، شکر، ابتلا)؛ تقویت توکل همراه با تلاش	«وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا» (طلاق/۲-۳)؛ «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» (هود/۶)؛ «لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (ابراهیم/۷)؛ «وَلَوْ أَنْ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» (اعراف/۹۶)؛ «إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ» (تغابن/۱۵)؛ روایات اهل بیت (ع) درباره رزاقیت خداوند متعال	آموزش نوجوانان برای برنامه‌ریزی اقتصادی همراه با اعتماد به وعده‌های الهی؛ تقویت روحیه امید در مواجهه با چالش‌های مالی؛ تبیین داستان حضرت یوسف (ع) در مدیریت بحران
مدیریت صحیح دارایی‌ها	استفاده متعادل و هدفمند از منابع مادی و غیرمادی (زمان، دانش، روابط)؛ پرهیز از اسراف و تبذیر؛ آینده‌نگری؛ اولویت‌بندی نیازها	«وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ» (اسراء/۲۹)؛ «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (فرقان/۶۷)؛ «إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» (اسراء/۲۷)؛ «كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا» (اعراف/۳۱)؛ حدیث امام سجاد (ع) درباره انفاق به اندازه توان	تمرین بودجه‌بندی شخصی؛ پروژه‌های عملی مانند مدیریت پس‌انداز یا هزینه‌های ماهانه

اصل تربیت اقتصادی	مؤلفه های کلیدی	مستندات قرآنی/روایی	کاربرد در تربیت نوجوان
توانمندسازی و مهارت افزایی	پرورش مهارت های روانی (تاب آوری، حل مسئله)، مالی؛ تقویت خلاقیت و نوآوری در تولید و مصرف	«وَقُلْ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ» (توبه/۱۰۵)؛ «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد/۱۱)؛ «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِيهَا» (ملک/۱۵)؛ «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (نجم/۳۹)؛ روایات تأکید بر کسب حرفه (مانند حدیث «الْعِلْمُ بِلَا عَمَلٍ...»؛ پژوهش های علوم تربیتی درباره یادگیری فعال	آموزش مفاهیم و مهارت های مالی پایه (مانند سرمایه گذاری کوچک)؛ تشویق به کارآفرینی نوجوانان؛ راه اندازی بازارچه دانش آموزی
مسئولیت پذیری و خیرخواهی	ترکیب تعهد عملی با نیکوکاری (کمک مالی و غیر مالی)؛ توجه به حقوق اجتماعی و محیط زیست؛ انفاق و صدقه؛ قرض الحسنه؛ مواسات و ایثار	«خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيَهُمْ بِهَا» (توبه/۱۰۳)؛ «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ...» (بقره/۲۶۱)؛ «وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» (حشر/۹)؛ «وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ» (نور/۳۳)؛ «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا» (حدید/۱۱)؛ حدیث امام علی (ع): «النَّاسُ كُلُّهُمْ عِيَالُ اللَّهِ...»	مشارکت در فعالیت های خیریه؛ مسئولیت پذیری در قبال خانواده و جامعه (مانند کمک به محرومان)؛ ایجاد صندوق همیاری در کلاس

جلوه ها و مصادیق «خیرخواهی مسئولیت پذیر»

«خیرخواهی مسئولیت پذیر» مفهومی است که در آن دو عنصر اساسی، یعنی تمایل به نیکی و تعهد به اقدام، در هم تنیده شده اند. در چنین نگاه ترکیبی، خیرخواهی صرفاً به نیت و احساس محدود نمی شود بلکه زمانی ارزشمند و اثربخش خواهد بود که با مسئولیت پذیری همراه باشد. در این معنا، فرد نه تنها دغدغه کمک به دیگران را دارد، بلکه به طور فعال در جهت رفع نیازهای آنان

گام برمی‌دارد و مسئولیت تحقق خیر را بر عهده می‌گیرد. چنین نگرشی، از سطح تمایلات فردی فراتر رفته و به رویکردی اجتماعی و کاربردی تبدیل می‌شود که در آن، خیرخواهی به یک تعهد واقعی نسبت به دیگران مبدل می‌گردد لذا فقط شامل شناخت نیازهای افراد و تلاش برای پاسخ‌گویی به آن‌ها نیست، بلکه مستلزم درک صحیح از امکانات و ظرفیت‌های موجود برای تحقق این هدف نیز می‌باشد.

این مفهوم ترکیبی که ریشه‌ای عمیق در آموزه‌های توحیدی دارد، یکی از بهترین جلوه‌های مسئولیت‌پذیری محسوب می‌شود و نه تنها در قالب کمک مالی، بلکه در اشکال مختلف از قبیل همدلی، حمایت عاطفی، آموزش، یاری‌رساندن در تصمیم‌گیری و تلاش برای حل مشکلات دیگران مورد تأکید قرار می‌گیرد. تأکید رسول خدا صلی‌الله‌علیه و آله در «لِيُنْصَحَ الرَّجُلُ مِنْكُمْ أَخَاهُ كَنَصِيحَتِهِ لِنَفْسِهِ» نیز مؤید همین نکته است که هر فرد باید برای برادر خود، همان‌گونه خیرخواه باشد که برای خویشتن است (کلینی، ۱۳۶۳، ۲: ۲۰۸). این بیان گویای آن است که خیرخواهی در اندیشه الهی تنها یک توصیه اخلاقی نیست، بلکه از مسئولیت‌های هر فرد در قبال دیگران است.

«خیرخواهی مسئولیت‌پذیر» می‌تواند به دو صورت مالی و غیرمالی نمود یابد. هرچند پژوهش حاضر بر جنبه مالی تأکید دارد، اما اهمیت جنبه‌های غیرمالی مانند دعا، گذشت و همدلی نباید نادیده گرفته شود لذا امام علی علیه‌السلام تأکید می‌فرماید که «برای برآوردن نیاز دیگران، از اعتبار و آبروی خود مایه بگذارید و اگر توان رفع نیاز آن‌ها را ندارید، دست‌کم با درخواست از دیگران، به آنان کمک کنید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۷۵: ۶۴). این سخن، در باب گستره وسیع مسئولیت‌پذیری در فرایند خیرخواهی، تأکید دارد که حتی اگر فرد از لحاظ مادی قادر به کمک نباشد، می‌تواند با بهره‌گیری از ظرفیت‌های خود در جهت رفع نیازهای جامعه ایفای نقش کند. این اقدامات خیرخواهانه را می‌توان به سه سطح دسته‌بندی کرد:

۱. کمک مالی از مازاد نیاز

کمک از مازاد نیاز به معنای استفاده از بخشی از دارایی است که فرد پس از تأمین نیازهای خود، در اختیار دارد. این نوع کمک شامل صدقه، انفاق و قرض‌الحسنه می‌باشد (محمدری شهری، ۱۳۹۱، ۴: ۲۵۳). صدقه بخشش داوطلبانه و مستحبی است که به گفته راغب اصفهانی، انسان به قصد قربت از مال خود خارج می‌کند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۲۷۸). صدقه، افزون بر

برآوردن نیازهای مادی دیگران، موجب برکت و افزایش روزی صدقه دهنده، آرامش روانی و تقویت سرمایه اجتماعی وی می شود لذا امام علی علیه السلام تأکید می فرماید که «اسْتَزِلُوا الرِّزْقَ بِالصَّدَقَةِ؛ روزی را به وسیله صدقه فرود آورید» (نهج البلاغه، حکمت ۱۳۷).

اتفاق به معنای کمک مالی واجب یا مستحب برای رفع نیازهای فقرا نیز، از توصیه های مؤکد قرآن کریم است: «وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ» (نور/۳۳) تأکید آیه شریفه بر این است که اتفاق از دارایی ها، توجه به عطایا و امانت های الهی می باشد و بخشش با چنین نگاهی، راحت تر خواهد بود. حق تعالی در آیات دیگر همچون «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ؛ کسانی که اموال خود را در راه خدا اتفاق می کنند، همانند بذری هستند که هفت خوشه برویاند؛ که در هر خوشه، یکصد دانه باشد؛ و خداوند آن را برای هر کس بخواهد (و شایستگی داشته باشد)، دو یا چند برابر می کند؛ و خدا (از نظر قدرت و رحمت)، وسیع، و (به همه چیز) داناست» (بقره/۲۶۱)، «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ؛ کیست که به خدا وام نیکو دهد (و از اموالی که به او ارزانی داشته اتفاق کند) تا خداوند آن را برای او چندین برابر کند؟ و برای او پاداش پرارزشی است» (حدید/۱۱)، «إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ؛ اگر به خدا قرض الحسنه دهید، آن را برای شما مضاعف می سازد و شما را می بخشد؛ و خداوند شکرکننده و بردبار است» (تغابن/۱۷) آثار و نتایج این گونه اعمال را، دوچندان بشارت می دهد و خود را ضامن جبران آن می داند.

قرض الحسنه به معنای پرداخت وام بدون بهره به نیازمندان نیز، افزون بر رفع نیازهای مادی، تأثیرات اخلاقی عمیقی دارد زیرا باعث ایجاد صفت سخاوت و بخشش شده و از بروز صفات ناپسندی مانند بخل جلوگیری می کند: «...وَأَنْفَقُوا خَيْرًا لَأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ، إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ...؛ و به سود خود از مالتان اتفاق کنید و آنان که از حرص نفس خویش در امان مانده اند رستگارند. اگر به خدا قرض الحسنه دهید برایتان دو برابرش خواهد کرد و شما را می آمرزد» (تغابن/ ۱۶ و ۱۷) اثر دیگر چنین رفتاری، تقویت روحیه تعاون و همیاری است. اجتماع بر پایه تعاون و نوع دوستی استوار است و قرض الحسنه می تواند در این راستا مؤثر واقع شود (هادوی نیا، ۱۳۹۶: ۲۹۹-۲۹۷).

۲. کمک از بخشی از دارایی‌های موردنیاز

مواسات که در این دسته قرار می‌گیرد، به معنای شریک کردن دیگران در داشته‌های موردنیاز و موردعلاقه خود است و بارزترین نمونه خیرخواهی مسئولیت‌پذیر تلقی می‌شود. مواسات به کمک رساندن، کمک کردن با اموال، غمخواری و یاریگری نیز تعریف شده است (محمدری شهری، ۱۳۹۱، ۴: ۲۵۳-۲۵۲؛ دهخدا، ۱۳۷۳، ۳: ۱۹۱۹۸). امام صادق علیه‌السلام نیز همدردی و مواسات مالی با برادر دینی را، سرآمد اعمال معرفی فرموده‌اند (همان، ۲: ۱۴۴) لذا افزون بر تقویت محبت و پیوند برادری، سبب افزایش برکت در مال، استجابات دعا و رفع نیازهای جامعه می‌شود.

۳. کمک از تمام دارایی‌های موردنیاز

ایثار، به معنای ترجیح دادن نیاز دیگران بر نیاز خود، بالاترین درجه خیرخواهی مسئولیت‌پذیر است (محمدری شهری، ۱۳۹۱، ۴: ۲۵۷-۲۵۲). قرآن کریم ایثار انصار در حق مهاجرین را چنین توصیف می‌کند: «و دیگران را بر خویش ترجیح می‌دهند، هرچند خود نیازمند باشند و آنان که از بخل خویش در امان مانده باشند، رستگاران‌اند» (حشر/۹) نمونه‌های ایثار در سیره حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها متعدد دیده می‌شود. حضرت نه تنها به قناعت و ساده‌زیستی در زندگی خود توجه داشتند، بلکه به مشکلات اقتصادی مسلمانان در جامعه نوپای اسلامی نیز اهمیت می‌دادند و در راستای رفع آن به سهم خود، قدم برمی‌داشتند. بخشیدن افطاری خود و خانواده شان در سه روز متوالی، به یتیم، مسکین و اسیر که سبب نزول آیات سوره انسان (دهر) شد، نمونه‌ای قرآنی و مهم در زمینه خیرخواهی همراه با حس مسئولیت است (الهی‌زاده، ۱۳۹۷: ۱۸۹).

تربیت نوجوان بر اساس خیرخواهی مسئولیت‌پذیر، مستلزم برنامه‌ریزی دقیق و استفاده از روش‌های تربیتی مناسب است (از جمله: الف) آموزش و تشویق به کسب تجربه عملی در فعالیت‌های جمعی، ب) تقویت جایگاه خانواده به عنوان بهترین محیط یادگیری و تمرین مسئولیت‌پذیری. نوجوانان نیاز دارند که مسئولیت‌پذیری و خیرخواهی را در عمل تجربه کنند لذا می‌توان آن‌ها را در فعالیت‌های خیریه مشارکت داده و یا واسطه کمک‌های مالی و غیرمالی نمود. به علاوه، تشویق نوجوانان به فعالیت‌های گروهی و جمعی مناسب، آن‌ها را برای پذیرش مسئولیت‌های بزرگ‌تر در آینده آماده کرده و مهارت‌هایی همچون همدلی و ارتباط مؤثر را در آن‌ها تقویت می‌نماید. آموزه‌های دینی با تأکید بر کارهای جمعی و وضع احکامی مانند مشارکت،

مضاربه و ...، الگویی عملی برای تقویت فرهنگ همیاری و تعاون و همکاری ارائه کرده است (الهی زاده، ۱۳۹۷: ۱۱۴-۱۱۳). البته در این زمینه باید به نوجوانان آموزش داده شود که خیرخواهی به معنای صرف نظر کردن از تمام دارایی هان نیست. خیرخواهی مسئولیت پذیر و کمک به دیگران نباید به گونه ای افراطی، سبب خارج شدن از حالت تعادل و بی توجهی به زندگی شخصی شود. قرآن کریم می فرماید: «و آنان که وقتی اتفاق می کنند، نه از حد معمول می گذرند و نه تنگ می گیرند و همواره میان این دو در حد اعتدال اند» (فرقان/۶۷).

از سوی دیگر، خانواده بهترین محیط برای یادگیری و تمرین مسئولیت پذیری است و والدین می توانند با سپردن وظایف کوچک به نوجوانان از قبیل مدیریت بودجه های کوچک خانوادگی مانند خرید روزانه یا برنامه ریزی برای هزینه های ماهانه، تشویق به مدیریت منابع شخصی، مانند پس انداز یا تصمیم گیری درباره هزینه های شخصی با در نظر گرفتن فعالیت های خیرخواهانه، حس خیرخواهی و مسئولیت پذیری را در آن ها تقویت کنند.

جدول ۲. جلوه ها و مصادیق خیرخواهی مسئولیت پذیر

مصادیق	تعریف و ویژگی ها	نمونه های قرآنی / روایی	آثار تربیتی-اقتصادی
کمک مالی از مازاد نیاز	بخشش داوطلبانه پس از تأمین نیازهای شخصی (صدقه، انفاق، قرض الحسنه)؛ زکات و خمس (انفاق واجب)؛ وقف (کمک ماندگار و مستمر)	«إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ...» (بقره/۲۷۱)؛ «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً» (توبه/۱۰۳)؛ حدیث امام علی (ع): «استنزلوا الرزق بالصدقه»	افزایش برکت مالی؛ تقویت روحیه سخاوت؛ کاهش فقر
مواسات	مشارکت در دارایی های مورد نیاز خود با دیگران (غمخواری مالی، همدردی عملی)؛ تعاون و همکاری جمعی؛ مشارکت و مضاربه اقتصادی	«وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى» (مائده/۲)؛ «وَيُؤْتِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ...» (حشر/۹)؛ حدیث امام صادق (ع): «مواسات مالی با برادر دینی سرآمد اعمال است.»	تقویت پیوندهای اجتماعی؛ ایجاد تعادل اقتصادی؛ پیشگیری از خودمحوری؛ تقویت سرمایه اجتماعی؛ توسعه اقتصادی؛ ایجاد اشتغال

مصادیق	تعریف و ویژگی‌ها	نمونه‌های قرآنی/روایی	آثار تربیتی-اقتصادی
ایثار	ترجیح نیاز دیگران بر نیاز خود حتی در شرایط محدودیت (بالاترین سطح خیرخواهی)؛ ایثار مالی در تنگدستی	نزول آیات درباره ایثار حضرت زهرا(س) (انسان/۸-۹)؛ روایات اهل بیت درباره ایثار انصار؛ تأکید ویژه آیه ۹ سوره حشر درباره ایثار انصار در شرایط سخت	الگوسازی اخلاقی؛ تزکیه نفس؛ تحکیم عدالت اجتماعی؛ رشد معنوی عمیق‌تر؛ تقویت برادری دینی
کمک غیرمالی	اقدامات غیرمادی مانند آموزش، مشاوره، یا حمایت عاطفی برای رفع نیازهای جامعه؛ نصیحت و خیرخواهی زبانی؛ آموزش مهارت‌های اقتصادی؛ شفاعت و وساطت نیکو؛ دعای خیر	حدیث رسول اکرم(ص): «خیرخواهی برای برادران مانند خیرخواهی برای خود»؛ نکوهش بی‌توجهی به نیازمندان (ماعون/۱-۳)	توسعه مهارت‌های اجتماعی؛ تقویت اعتماد عمومی؛ کاهش وابستگی به کمک‌های مادی؛ تقویت سرمایه اجتماعی؛ توانمندسازی پایدار؛ رفع موانع اقتصادی؛ افزایش برکت

آثار و پیامدها

خیرخواهی مسئولیت‌پذیر، آثار متعددی در زمینه تربیتی، معنوی، اخلاقی، اقتصادی و اجتماعی دارد که چند نمونه آن عبارت‌اند از:

۱. تقویت روحیه اخلاق‌مداری و ایجاد همبستگی

اعمال خیرخواهانه مانند صدقه، انفاق و امثال آنها، انسان را از وابستگی به مال و دنیا رها کرده و به او می‌آموزد که ارزش‌های معنوی و اخلاقی فراتر از منافع شخصی هستند؛ بنابراین فرد را به سمت خودسازی سوق می‌دهند (مطهری، ۱۳۸۹، ۲: ۶۸-۶۷). تربیت نوجوانان بر اساس این اصل، تأثیرات عمیقی بر شخصیت و رفتار آنها دارد. این تربیت، آنها را به نسلی متعهد و اخلاق‌مدار تبدیل می‌کند که در مدیریت منابع خانواده و تربیت فرزندان آینده، ارزش‌های اجتماعی را در نظر می‌گیرند. حس همدلی و کمک به دیگران، نوجوانان را از گرایش به فردگرایی محض دور کرده و به رفتارهای اقتصادی آنها با ایجاد تعادل میان منافع خود و دیگران، جهت می‌دهد.

افراد در یک جامعه به مثابه اجزای یک پیکر واحد به شمار می‌روند. بر این اساس سرنوشت، سعادت و شقاوت آنان به یکدیگر وابسته و مرتبط است. اموری همچون انفاق به عنوان یک خیرخواهی مسئولیت‌پذیر، با ایجاد همدلی و کاستن از مشکلات اقتصادی، می‌تواند پیوندهای اجتماعی را تقویت نماید و همبستگی میان افراد را افزایش دهد (ایروانی، ۱۳۹۰: ۱۳۰-۱۲۹). این اعمال نیک، حس اعتماد و احترام متقابل را افزایش داده و به تقویت سرمایه اجتماعی منجر می‌شوند (خوانساری، ۱۴۰۳: ۱۱۱). کمک به دیگران، به‌ویژه در قالب انفاق و مواسات، موجب ایجاد شبکه‌ای از حمایت‌های اجتماعی می‌شود که در بلندمدت به فرصت‌های شغلی و اقتصادی جدید منجر خواهد شد (واعظی و ناصری، ۱۳۹۸: ۱۳۶).

۲. ایجاد عدالت و پیشگیری از مفاسد اخلاقی - اجتماعی

خیرخواهی مسئولیت‌پذیر، با کاهش فاصله طبقاتی، به ایجاد عدالت اجتماعی کمک می‌کند. جامعه‌ای که در آن توزیع عادلانه ثروت وجود داشته باشد، از بسیاری از مفاسد اجتماعی مانند سرقت، فساد و تنش‌های ناشی از فاصله طبقاتی در امان خواهد بود. به عبارتی، جوامعی که فقر را به حداقل می‌رسانند و از حمایت‌های اجتماعی برخوردارند، کمتر در معرض آسیب‌هایی مانند جرم و جنایت قرار می‌گیرند. به علاوه، فعالیت‌های خیرخواهانه، به عنوان یک ابزار فقرزدایی، زمینه رشد و شکوفایی استعدادها را نیز فراهم می‌آورند. در مقابل، جامعه‌ای که دو قطب ثروتمند و فقیر وجود داشته باشند، مشکلات اقتصادی و فشارهای روانی ناشی از تجمع و انباشت ثروت نیز پدیدار خواهد شد (ایروانی، ۱۳۹۰: ۱۳۱-۱۳۰).

۳. افزایش رزق مادی و معنوی

خیرخواهی در انواع مختلف آن، تأثیر مستقیم بر افزایش رزق و برکت دارد. این اعمال، برخلاف تصور عمومی، موجب کاهش دارایی نمی‌شوند، بلکه خداوند وعده داده که اقداماتی همچون صدقه را رشد و زیادت می‌بخشد و این سنت الهی و تخلف‌ناپذیر است (بقره/۲۷۶). افزون بر این، می‌تواند از طریق دفع بلا و ایجاد آرامش روانی، به بهبود شرایط فرد و جامعه کمک و از بسیاری از هزینه‌ها و خسارت‌ها پیشگیری کند. این کمک‌رسانی‌ها، به عنوان سرمایه‌گذاری معنوی در آموزه‌های اسلامی شناخته می‌شوند. بر این اساس، کمک به دیگران در مفهوم نیازهای انسان نیز

قابل طبقه‌بندی است؛ زیرا انسان افزون بر نیازهای دنیوی، دارای نیازهای اخروی و معنوی نیز می‌باشد و با انجام فعالیت‌های خیرخواهانه و کسب رزق مادی و معنوی، رفع این نیازها نیز ممکن می‌شود (ایروانی، ۱۳۹۰: ۲۸۸).

موانع خیرخواهی مسئولیت‌پذیر

علیرغم آنچه بیان شد، خیرخواهی مسئولیت‌پذیر، با موانع متعددی نیز مواجه است که می‌توانند سبب کاهش انگیزه در پایبندی به فعالیت‌های خیرخواهانه و توقف آن شوند. این موانع به اجمال عبارت است از: مشکلات و فشارهای اقتصادی، ضعف در باورها و آموزه‌های دینی، مادی‌گرایی و فردگرایی و تضعیف اعتماد و رابطه اخوت.

۱. مشکلات و فشارهای اقتصادی

فشارهای اقتصادی، از جمله بیکاری، تورم و کاهش قدرت خرید، از مهم‌ترین عواملی هستند که می‌توانند خیرخواهی مسئولیت‌پذیر را تضعیف کنند. در چنین شرایطی، افراد غالباً به اولویت‌بندی نیازهای شخصی و خانوادگی پرداخته و از انجام مسئولیت‌های اجتماعی خود ناتوان و غافل می‌شوند (عزتی و نورمحمدلو، ۱۳۹۱: ۱۴۱).

در روایات اهل بیت علیهم السلام، توجه به انفاق و مسئولیت‌پذیری حتی در زمان فقر و تنگدستی، بسیار مورد تأکید قرار گرفته است. چنانکه امام علی علیه السلام سفارش فرموده‌اند زمان فقر و نیاز، از طریق صدقه با خداوند تجارت کنید (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۸). این سخن بر اهمیت خیرخواهی حتی در شرایط سخت تأکید دارد و یادآور می‌شود که کمک به دیگران، نباید مورد غفلت قرار گیرد. نسل امروز با انواع واقعی و یا غیر واقعی (جنگ روانی دشمن) در حوزه بن‌بست‌ها و چالش‌های اقتصادی مواجه است لذا ممکن است هیچ‌گاه خود را در قامت یک انسان فراتر از نیازهای خود نبیند. بنابراین ضرورت دارد آثار مثبت مسئولیت‌پذیری و خیرخواهی به شیوه‌ای جذاب و متناسب با روحیات نوجوانان تبیین شود. به‌عنوان نمونه، طراحی برنامه‌های آموزشی یا نرم‌افزاری به منظور نشان دادن خیرخواهی مسئولیت‌پذیر با مثال‌های واقعی، درخواست تولید محتوا از نوجوانان مستعد در قالب روایت داستان‌های الهام‌بخش از تأثیر خیرخواهی، برگزاری جلسات اشتراک‌گذاری تجربیات نوجوانان در زمینه مسئولیت‌پذیری و خیرخواهی. البته در این راستا

نوجوانان باید یاد بگیرند که اعمال خیرخواهانه را بدون انتظار پاداش، تشکر و ترجیحاً به صورت ناشناس یا پنهانی انجام دهند؛ زیرا انفاق پنهانی به دلیل خلوص نیت عاملان آن و حفظ کرامت نیازمندان، ارزش بیشتری دارد. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهِيَ خَيْرٌ لَّكُمْ؛ اگر آشکارا صدقه دهید کاری نیکوست و اگر در نهان به ینویان صدقه دهید برای شما نیکوتر است» (بقره/۲۷۱).

۲. ضعف در باورها و نادیده گرفتن آموزه‌های دینی

یکی از موانع مهم در تضعیف خیرخواهی مسئولیت‌پذیر، کاهش ارتباط با آموزه‌های دینی است. باورهای دینی، نقش اساسی در تقویت حس تعهد و مسئولیت در قبال دیگران دارند. ضعف در این باورها، می‌تواند به کمرنگ شدن حس مسئولیت اجتماعی و ترک اعمال خیرخواهانه منجر شود. مصادیق این مسئله، عدم اعتماد به وعده‌های الهی و نادیده گرفتن حیات اخروی و در نتیجه، بی‌توجهی به دستورات و احکام اسلامی است (واعظی و ناصری، ۱۳۹۸: ۱۵۱-۱۴۷).

آنچه امروز از ابعاد مختلف به نسل نوجوان و جوان هجومه وارد می‌کند، در جهت قطع تعلقات او از دین و اصول اعتقادی آن است که می‌تواند منجر به تربیت انسانی شکاک و یا بدبین و حتی ضد دین تبدیل نماید. اعتماد به وعده‌های الهی یکی از پایه‌های مهم خیرخواهی مسئولیت‌پذیر در آموزه‌های اسلامی است. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ...؛ و هر کس تقوای الهی پیشه کند، خداوند راه خروجی برای او قرار می‌دهد و از جایی که گمان نمی‌برد، به او روزی می‌رساند» (طلاق/۲-۳) این آیه، به قدرت الهی در تأمین نیازها اشاره و افراد را به اعتماد به خداوند متعال دعوت می‌کند.

یکی از جلوه‌های نادیده گرفتن آموزه‌های دینی، روی آوردن به زیاده‌خواهی‌ها از قبیل ربا و انواع آن به عنوان یکی از محرّمات الهی است که علاوه بر آثار اقتصادی مخرب، سبب بی‌توجهی به تعهدات اجتماعی و تضعیف حس مسئولیت‌پذیری می‌شود. امام رضا علیه السلام، یکی از علل تحریم ربا را بی‌توجهی به تعهدات اجتماعی، به ویژه در زمینه مالی، بیان کرده‌اند. در حقیقت سرمایه‌ای که باید در جهت رفع نیاز فرد و جامعه هزینه شود، با دل‌بستگی شدید به دارایی‌ها و تمایل به افزودن بر آن از طریق ربا، موجب نادیده گرفتن مسئولیت‌های مهم می‌گردد (حکیمی، ۱۳۸۸: ۴۱۰-۴۰۹).

۳. مادی‌گرایی و خودمحوری

از جمله موانع در مسیر خیرخواهی مسئولیت‌پذیر، گسترش مادی‌گرایی و فردمحوری در جوامع است. تأکید بیش از حد بر منافع مادی و غلبه نگرش خودمحوری، از جمله پیامدهای تغییرات فرهنگی و سبک زندگی مدرن بر نسل نوجوان به شمار می‌رود. انسان نسبت به مال، علاقه ذاتی دارد «وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ» (عادیات/۸) تا رنج کار و تلاش را برای کسب روزی تحمل کند. در عین حال، علاقه و دل‌بستگی افراطی مورد نکوهش واقع شده است. علاقه فراوان به دارایی زیاد و یا حتی مال اندک، در صورت عدم مدیریت، ممکن است به بخل منجر شود. خداوند در قرآن کریم، بخل و خودمحوری را از موانع اصلی انفاق معرفی کرده و می‌فرماید: «وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَتَّخِلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ؛ كَسَانِي كِه بخل می‌ورزند و آنچه را خدا از فضل خویش به آنان داده، انفاق نمی‌کنند، گمان نکنند این کار به سود آنها است؛ بلکه برای آنها شتر است...» (آل عمران/۱۸۰) بر این اساس انسان بخیل، از ترس فقر و کاهش دارایی خویش، از کمک به دیگران خودداری می‌کند. خداوند متعال، برای درمان این بیماری اخلاقی، در آیه مبارکه ۱۶ سوره تغابن، انسان‌ها را به انفاق دعوت کرده است (هادوی نیا، ۱۳۹۶: ۱۸۲).

رفاه‌زدگی و اتراف نیز، به معنای وابستگی به زندگی تجملاتی و مصرف‌گرایی افراطی، ذیل این مانع قرار می‌گیرند. در واقع، زندگی مترفانه و رفاه‌طلبی، نیازمند ثروت فراوان برای تأمین مصارف و لذت‌جویی بی‌حدومرز است. در نتیجه، فرد با تمرکز بر سود و تحقق منافع فردی، به سمت نادیده گرفتن نیازهای دیگران، مسئولیت‌نپذیرفتن در قبال محرومان و عدم مشارکت در کار خیر حرکت می‌کند (ایروانی، ۱۳۹۰: ۲۶۴).

۴. تضعیف اعتماد اجتماعی و رابطه اخوت

اعتماد اجتماعی، یکی از ارکان اساسی در روابط میان افراد جامعه است. تضعیف اعتماد، به کاهش همبستگی و انسجام در جامعه منجر شده و انگیزه نسل نوجوان و جوان برای مشارکت در امور خیرخواهانه و مسئولیت‌پذیری اجتماعی را به شدت کاهش می‌دهد. در آموزه‌های اسلامی، روابط اخوت ایمانی و پیوندهای عاطفی میان مؤمنان، به عنوان پایه و بنیان حکومت اسلامی معرفی شده است (حجرات/۱۰). این روابط، توانگران مؤمن را به سمت مواسات و حتی ایثار مالی در شرایط اقتصادی مختلف حرکت می‌دهد تا نعمت‌ها و امانات الهی را به صورت عادلانه توزیع

کنند؛ بنابراین، نابرابری، فقر، محرومیت و... نشانگر ضعف یا نبود اخوت ایمانی در جامعه است (ایروانی، ۱۳۹۰: ۱۴۸).

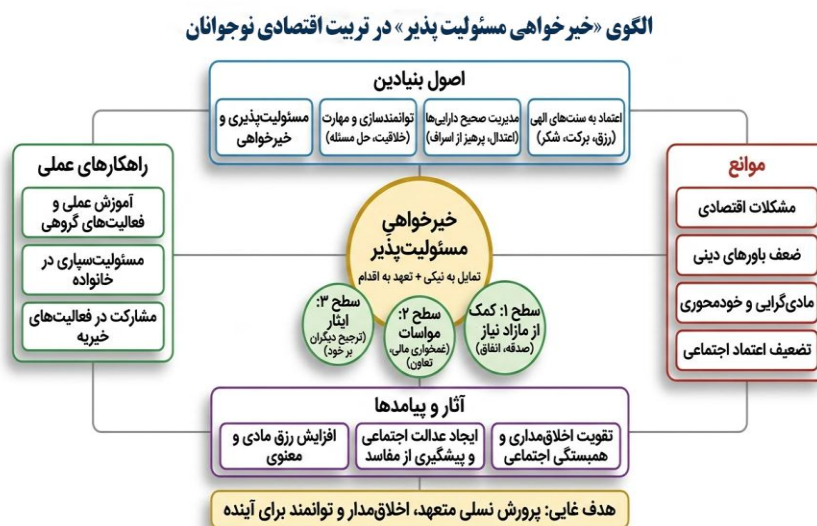
جدول ۳. موانع خیرخواهی مسئولیت پذیر

موانع	شرح مانع	پیامدها	راهکارهای مقابله
مشکلات و فشارهای اقتصادی	افزایش اولویت دهی به نیازهای شخصی به دلیل بیکاری، تورم، کاهش قدرت خرید؛ ترس از آینده اقتصادی و ناامنی شغلی؛ توزیع ناعادلانه ثروت در جامعه	کاهش انگیزه برای مشارکت در فعالیت های خیریه و کمک های مالی؛	برنامه ریزی مالی خانوادگی با مشارکت نوجوانان، تبیین آثار معنوی انفاق حتی در شرایط سخت (حدیث صدقه در زمان فقر)
ضعف در باورها و آموزه های دینی	کاهش ارتباط با تعلیم دینی و بی اعتمادی به وعده های الهی (مثل رزق)؛ ضعف اعتقاد به معاد و محاسبه اخروی؛ ناآگاهی از آثار و برکات انفاق در منابع دینی؛ تأثیرپذیری از فرهنگ سکولار و جدایی دین از اقتصاد	بی توجهی به احکام مالی اسلامی (زکات، خمس) و کاهش مسئولیت پذیری اجتماعی؛ فاصله گرفتن از ارزش های اخلاقی در فعالیت های اقتصادی؛ غلبه نگاه مادی گرایانه به زندگی؛ کاهش حس تعهد نسبت به محرومان جامعه	آموزش عملی مفاهیم دینی مانند «مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا» (طلاق/۲-۳)؛ استفاده از داستان های قرآنی (ایثار انصار)
مادی گرایی و خودمحوری	تمرکز افراطی بر منافع فردی و مصرف گرایی (ربا، اسراف)؛ حب دنیا و ثروت اندوزی؛ فردگرایی افراطی و بی توجهی به منافع جمعی؛ تجمل گرایی و مصرف زدگی؛ رقابت ناسالم در مصرف و سبک زندگی	گسترش بخل، کاهش همدلی و غفلت از مسئولیت های اجتماعی؛ افزایش فاصله طبقاتی؛ کم رنگ شدن ارزش های جمعی؛ ایجاد حس رقابت منفی در مصرف؛ بی تفاوتی نسبت به نیازمندان	ترویج سبک زندگی قناعت محور؛ تشویق به مشارکت در پروژه های جمعی (وقف، قرض الحسنه)

موانع	شرح مانع	پیامدها	راهکارهای مقابله
تضعیف اعتماد اجتماعی	کاهش اعتماد بین افراد و ضعف پیوندهای اخوت اسلامی	کاهش مشارکت در امور خیریه و افزایش فردگرایی؛ بدبینی نسبت به مؤسسات خیریه و کمک‌های مردمی؛ کاهش انگیزه برای کمک مستقیم به نیازمندان؛ انزوای اجتماعی و کاهش سرمایه اجتماعی	تقویت فعالیت‌های گروهی در مدارس و محلات؛ الگوسازی روابط مبتنی بر صداقت و تعاون (سیره اهل بیت علیهم‌السلام)

الگوی پیشنهادی «خیرخواهی مسئولیت‌پذیر» در تربیت اقتصادی نوجوانان:

با عنایت به یافته‌های پژوهش و به منظور ارائه تصویری جامع و یکپارچه از رابطه میان مؤلفه‌های «خیرخواهی مسئولیت‌پذیر» در تربیت اقتصادی نوجوانان، الگوی مفهومی زیر ارائه می‌گردد.

شکل ۱. الگوی «خیرخواهی مسئولیت‌پذیر» در تربیت اقتصادی نوجوانان

این الگو، چارچوبی نظام مند برای درک چگونگی تعامل اصول، سطوح، آثار، موانع و راهکارهای این مفهوم در فرایند تربیت اقتصادی ارائه می دهد.

نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف تبیین اصل «خیرخواهی مسئولیت پذیر» در تربیت اقتصادی نسل نوجوان بر اساس آموزه های اسلامی انجام شد. جمع بندی و نتایج پژوهش در چند محور ارائه می شود:

اول؛ خیرخواهی مسئولیت پذیر به عنوان یک اصل تربیتی در اقتصاد اسلامی، جایگاهی محوری دارد و ترکیبی از دو عنصر اساسی «تمایل به نیکی» و «تعهد به اقدام» است. این مفهوم در آموزه های اسلامی با واژگانی چون «نصح»، «ایثار» و «مواسات» پیوند خورده و نهادینه سازی آن در نوجوانان مستلزم آموزش عملی، فعالیت های گروهی و مسئولیت سپاری تدریجی در خانواده است. همچنین، این مفهوم دارای ابعاد بینشی (باور به مالکیت الهی و رزاقیت خدا)، گرایشی (حب خیر برای دیگران) و رفتاری (اقدام عملی در کمک های مالی و غیرمالی) است.

دوم؛ اصول و بنیادهای این تربیت شامل چهار اصل کلیدی است: الف) اعتماد و بهره گیری از سنت های الهی (سنت رزق، برکت و شکر)، ب) نگاه منطقی به دارایی ها و مدیریت صحیح آنها، ج) توانمندسازی و مهارت افزایی (مهارت های روحی و خلاقیت)، و د) مسئولیت پذیری و خیرخواهی.

سوم؛ جلوه ها و مصادیق خیرخواهی مسئولیت پذیر در سه سطح قابل طبقه بندی است: سطح اول «کمک از مازاد نیاز» (شامل صدقه، انفاق و قرض الحسنه)، سطح دوم «مواسات» (مشارکت در دارایی های مورد نیاز و غمخواری مالی)، و سطح سوم «ایثار» (ترجیح نیاز دیگران بر خود حتی در شرایط محدودیت). آثار و پیامدهای آن نیز عبارت اند از: تقویت روحیه اخلاق مداری و همبستگی اجتماعی، ایجاد عدالت اجتماعی و پیشگیری از مفاسد اخلاقی-اجتماعی، افزایش رزق مادی و معنوی، و تقویت سرمایه اجتماعی. علاوه بر این، موانع و چالش هایی از قبیل مشکلات و فشارهای اقتصادی، ضعف در باورها و آموزه های دینی، مادی گرایی و خودمحوری، و تضعیف اعتماد اجتماعی و رابطه اخوت دارد که مانع تحقق این اصل در تربیت اقتصادی نوجوانان است. براین اساس، راهکارهای عملی برای تقویت و نهادینه سازی خیرخواهی مسئولیت پذیر عبارت اند از:

آموزش عملی و کسب تجربه در فعالیت‌های جمعی، مسئولیت‌سپاری در خانواده (مدیریت بودجه‌های کوچک، خرید روزانه، برنامه‌ریزی هزینه‌ها)، مشارکت در فعالیت‌های خیریه و گروهی، و تبیین آثار مثبت خیرخواهی به شیوه‌های جذاب و متناسب با روحیات نوجوانان.

یافته‌های پژوهش در برخی جهات با نتایج پژوهش‌های پیشین همخوانی دارد و در برخی جهات نیز نسبت به آن‌ها توسعه و تکمیل می‌یابد. این یافته‌ها درباره اصول تربیت اقتصادی با نتایج الهی‌زاده (۱۳۹۷) همخوانی دارد که بر سه عرصه تولید، توزیع و مصرف و ضرورت تلفیق مسئولیت‌پذیری با خیرخواهی تأکید کرده است. همچنین طبقه‌بندی سه‌گانه خیرخواهی (کمک از مازاد، مواسات، ایثار) که در این پژوهش ارائه شد، با دسته‌بندی محمدی‌ری‌شهری (۱۳۹۱) در دانش‌نامه قرآن و حدیث تطابق دارد. تأکید بر نقش باورهای دینی در تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی نیز با یافته‌های حاجی‌زاده و آورچه (۱۳۹۳) همسوست. علاوه بر این، راهکارهای آموزش عملی و مسئولیت‌سپاری در خانواده، با توصیه‌های الهی‌زاده (۱۳۹۷) درباره ضرورت آموزش عملی در خانواده و جامعه همخوانی دارد.

از سوی دیگر، پژوهش امامی (۱۳۹۵) بر نقش الگو در تربیت اقتصادی فرزندان تأکید داشت اما به گروه سنی نوجوانان اشاره‌ای مستقیم نکرده بود. پژوهش حاضر با تمرکز ویژه بر ویژگی‌های دوران نوجوانی و ارائه راهکارهای متناسب با این دوره سنی، این خلأ را پر کرده است. داداشی و همکاران (۱۳۹۷) نیز مسئولیت‌پذیری را در چهار حوزه بررسی کردند اما به تربیت اقتصادی و خیرخواهی کمتر پرداخته بودند. پژوهش حاضر با تلفیق این دو مفهوم و تأکید بر فعالیت‌های گروهی به عنوان راهکار عملی، افق جدیدی را گشوده است. موسوی‌نسب (۱۳۹۹) تنها به حوزه مصرف در تربیت اقتصادی پرداخته بود، در حالی که پژوهش حاضر هر سه حوزه تولید، توزیع و مصرف را پوشش می‌دهد و راهکارهای عملی متناسب با هر حوزه ارائه می‌کند. فتحی (۱۴۰۰) خیرخواهی را به سه نوع تقسیم کرد اما به حوزه اقتصاد و تربیت نوجوانان نپرداخته بود که در این پژوهش بدان پرداخته شده است.

بر این اساس، وجه تمایز اصلی پژوهش نسبت به تحقیقات پیشین، تلفیق دو مفهوم «مسئولیت‌پذیری» و «خیرخواهی» در قالب یک تحلیل منسجم و با تمرکز ویژه بر گروه سنی نوجوانان است. این پژوهش نشان داد که تربیت اقتصادی در اسلام، تنها به مدیریت منابع مالی

محدود نمی‌شود بلکه با تقویت روحیه خیرخواهی مسئولیت‌پذیر، به رشد اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی فرد و جامعه منتهی می‌گردد. خیرخواهی مسئولیت‌پذیر، برخلاف نگرش‌های سطحی که آن را به نیت و احساسات خیرخواهانه محدود می‌کنند، زمانی ارزشمند و اثربخش خواهد بود که مبتنی بر اصول و با تعهد عملی همراه باشد و در قالب آموزش عملی، فعالیت‌های گروهی و مسئولیت‌سپاری در خانواده تجلی یابد. تربیت نوجوانان بر پایه این اصول، زمینه‌ساز پرورش نسلی متعهد، اخلاق‌مدار و توانمند است که می‌توانند با ایجاد تعادل میان منافع فردی و اجتماعی، در مسیر تحقق عدالت و کاهش رنج‌های جامعه گام بردارند.

Reference

- قرآن کریم (۱۳۷۴)، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران: سروش.
- نهج البلاغه (۱۳۷۹)، ترجمه محمد دشتی، قم: مشهور.
- Afzali, Alireza (2016), Islamic Management; Management Based on Divine Traditions, Case Study: Tradition of Provision, Fundamental Research in Human Sciences, 2(4), 34-7. [In Persian]
- Emami, Mohammad (2016), A Quranic Perspective on the Role of Role Models in the Economic Education of Children, Quranic Teachings, 13(23), 79-106. [In Persian]
- Irvani, Javad (2011), Economic Ethics from the Perspective of the Quran and Hadith, Mashhad: Razavi University of Islamic Sciences. [In Persian]
- Bahari, Azam et al. (2013), Investigating the Role of Skill Learning on Improving the Level of Learning and Mental Health of Students, Strategic Research in Education, 1(4), 107-99. [In Persian]
- Elahizadeh, Mohammad Hossein (2018), Economic Education Textbook, Mashhad: Reflection on the Quran and the Seerah. [In Persian]
- Hajizadeh, Mahin and Awarjeh, Mohi al-Din (2014), Social Responsibility in the Holy Quran with Emphasis on Allama Tabataba'i's View in Al-Mizan, Tafsir Pajouhi Atari, 1(1), 155-125. [In Persian]
- Hurr Ameli, Muhammad ibn Hassan (1416), Wasa'il al-Shi'ah ila tahsil ma'al al-Shari'ah, Qom: Al-Bayt (peace be upon him) Foundation for Revival of Heritage. [In Persian]
- Hakimi, Muhammad (2009), Economic Criteria in Razavi Teachings, Qom: Bostan Kitab. [In Persian]
- Khansari, Muhammad Amin (1403), Normative Reasons for Kindness and Benevolence to Others from the Perspective of the Quran and Hadith, Meshkoh, 43(162), 105-120. [In Persian]
- Dadashi, Fatemeh et al. (2018), Principles and methods of educational responsibility in Islamic teachings, Research on Islamic Education Issues, 26(41), 155-180. DOR: [20.1001.1.22516972.1397.26.41.6.7](https://doi.org/10.1001.1.22516972.1397.26.41.6.7) [In Persian]
- Dehkhoda, Ali Akbar (1933), Dehkhoda Dictionary, Tehran: Rozena. [In Persian]
- Raghib Isfahani, Hossein (1993), Mufradat Al-Fazl Al-Quran, Beirut: Dar al-Qalam. [In Persian]
- Rajai, Mohammad Kazem et al. (1983), Mujahid al-Mu'jad al-Economic Verses of the Quran, Qom: Imam Khomeini Institute. [In Persian]
- Rezai Isfahani, Mohammad Ali (2008), Tafsir al-Quran Mehr, Qom: Researches on Tafsir al-Ulum al-Quran. [In Persian]
- Shabani, Akbar (2014), Psychology of Adolescent Education in the Life of the Infallibles (peace be upon them), Tehran: Mobin Andisheh. [In Persian]
- Sadr, Seyyed Mohammad Baqir (2002), Traditions of History in the Quran. Translated by Jamal al-Din Mousavi Isfahani, Tehran: Tafahm. [In Persian]
- Sadr, Seyyed Mohammad Baqir (1992), Islam and Economic Schools (Eqtisadna), Translated by Mohammad Pourmand, Qom: Dar al-Bashir. [In Persian]
- Sadri Afshar, Gholam Hossein et al. (1989), Dictionary of the Persian Language Today. Tehran: Kaleme. [In Persian]
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein (1999), Tafsir al-Mizan, translated by Seyyed Mohammad Baqer Mousavi Hamedani, Qom: Islamic Publications. [In Persian]
- Toghiani, Mahdi and Pahimi, Adel (2016), Economic Education, Tehran: Imam Sadeq University. [In Persian]

- Ezzati, Morteza and Noor Mohammadloo, Parvaneh (2012). Estimating the Effect of Macroeconomic Variables on Spending. Economic Research and Policies, 20(63), 154-133. [In Persian]
- Amid, Hassan (1935), Amid Persian Dictionary, Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Fathi, Abolfazl (1991), Methods of Benevolence in Islamic Society with Emphasis on Nahj al-Balagha, Journal of Islamic Humanities, 8(16), 127-151. [In Persian]
- Qaraati, Mohsen (2009). Tafsir al-Nur, Tehran: Cultural Center of Lessons from the Quran. [In Persian]
- Kulani, Muhammad ibn Yaqub (1994), Al-Kafi, Tehran: Dar al-Kutb al-Islamiyah. [In Persian]
- Majlisi, Muhammad Baqir (1993), Bihar al-Anwar, Beirut: Dar al-Ihya al-Turaht al-Arabi. [In Persian]
- Muhass, Marzieh (2014). Principles and Examples of Economic Education of Children in an Islamic Family, Islamic Social Research, 20(103), 55-82. [In Persian]
- Mohammadi Rayshahri, Mohammad et al. (2012), Encyclopedia of the Quran and Hadith, translated by Hamid Reza Sheikhi, Qom: Dar al-Hadith. [In Persian]
- Mesbah Yazdi, Mohammad Taqi (2015), Philosophy of Ethics, Qom: Imam Khomeini Institute. [In Persian]
- Mesbah Yazdi, Mohammad Taqi (2017), Legal Theory of Islam, Qom: Imam Khomeini Institute. [In Persian]
- Motahari, Morteza (2018), The Perfect Man. Qom: Sadra. [In Persian]
- Motahari, Morteza (2010), Familiarity with the Quran, Qom: Sadra. [In Persian]
- Makarem Shirazi, Nasser (2015), Exemplary Interpretation, Tehran: Dar al-Kutb al-Islamiyyah. [In Persian]
- Mousavi Nasab, Seyed Mohammad Reza (2019), Economic Education in the Field of Consumption: Goals, Principles and Strategies, Marefat, 29(7), 94-87. [In Persian]
- Mousazide, Zohreh and Sanati, Fatemeh (2017), Explanation of the Components of Economic Education Based on Islamic Teachings, Tarbiyat-e-Islami, 12(24), 97-73. [In Persian]
- Mirza Mohammadi, Mohammad Hassan et al. (2012), Investigating the Role of Skill Training in Empowering Human Resources, Skill Training, 1(2), 103-122. [In Persian]
- Nemati, Mohammad et al. (2016), Household Economics in Islam, Tehran: Imam Sadeq University. [In Persian]
- Hadavinia, Ali Asghar (2017), Economic Behavior from the Perspective of the Holy Quran, Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute. [In Persian]
- Vaezi, Mahmoud and Naseri, Najmeh, (2019), An approach to the implementation strategies of charity in society, from the perspective of verses and narrations, Islamic Social Research, 25(120), 129-164. [In Persian]
- Vahabzadeh, Maedeh (1401), Study of Examples of Economic Education and Its Principles and Methods of Education in Islam, supervised by: Hakimeh Sadat Sharifzadeh Khavari, University of Mazandaran, Master's Thesis in Educational Sciences - History and Philosophy of Education. [In Persian]
- Information website of the Office of the Supreme Leader www.leader.ir [In Persian]

